

Gałamon, Tadeusz

W 5 rocznicę śmierci : prof. dr hab.
med. Tadeusz Ewaryst Pawlikowski
(1904-1985)

Notatki Płockie 35/3-144, 47-52

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W 5 rocznicę śmierci

Prof. dr hab. med. Tadeusz Ewaryst Pawlikowski (1904–1985)

„Poznanie biografii wybitnych twórców nauki dostarcza wiele możliwości do pozytywnego oddziaływania społecznego, gdyż daje możliwość wnikania w głębsze podłoże motywów ich postępowania i prowadzi do pozyskania wzorców osobowych godnych naśladowania (1).

W dniu 19 kwietnia 1985 r. zmarł w Łodzi i został pochowany na miejscowym Starym Cmentarzu Rzymsko-katolickim, Tadeusz Ewaryst Pawlikowski doktor habilitowany nauk medycznych, emerytowany profesor zwyczajny, endokrynolog i histolog.

Należał do tych niezwykłych, nieprzeciętnych ludzi, którzy potrafią w swoje życie wpisać coś więcej niż codzienność. Był wielkim uczonym o międzynarodowym imieniu, mądrym lekarzem, a jednocześnie humanistą, widział sens swojej pracy lekarskiej w pomocy człowiekowi. Uważał, że nauka powinna służyć człowiekowi, zwłaszcza choremu, wyniki badań naukowych winny być szybko wprowadzane w świadomość lekarzy i praktykę kliniczną, aby pomóc ludziom tej pomocy potrzebującym.

Tadeusz Pawlikowski (prawie nigdy nie używał drugiego imienia) wielki syn Ziemi Łęczyckiej, urodził się 25 października 1904 r. we wsi Mikołajew, woj.

płockiego (b. pow. łęczyckiego), gdzie rodzice Antoni i Marianna z Jakubowiczów byli nauczycielami miejscowej szkoły elementarnej, jako piąte dziecko z siedmiorga rodzeństwa. W 1907 r. rodzina Pawlikowskich przeniosła się do Łodzi, na ul. Lutomierską 11, gdzie Antoni Pawlikowski przyjął posadę nauczyciela w szkole powszechnej przy fabryce włókienniczej Izaaka Poznańskiego (obecnie im. Marchlewskiego; „Poltex”). W latach 1911–1915, Tadeusz Pawlikowski uczęszczał do prywatnej szkoły powszechnej Marii Zarzyckiej, a następnie do Gimnazjum Towarzystwa „Uczelnia” w Łodzi, powstałego w 1906 r., z językiem wykładowym polskim. W tym czasie wstąpił do Polskiej Organizacji Skautowej — POS, a następnie po rozwiązaniu, do Związku Harcerstwa Polskiego — ZHP, 3 drużyny im. Romualda Traugutta.

Należy podkreślić, że w harcerstwie panował duch żołnierski. Nielegalne ćwiczenia polowe, sygnalizacja, sprawności przydatne w czasie wojny, obozy letnie pod pozorem obozów szkolnych, wszystko to charakteryzowało nastrój bojowy.

Po 11 listopada 1918 r., po rozbrojeniu Niemców w Łodzi, uczniowie klas 6, 7 i 8 gromadnie zgłosili się na ochotnika do wojska w punkcie werbunkowym w Piotrkowie Trybunalskim. Po kilku tygodniach, nieletnich żołnierzy pozwalniano i Gimnazjum zapełniło się na nowo starszą młodzieżą. W pierwszych dniach sierpnia 1920 r. w dramatycznym etapie Wojny Bolszewickiej, Tadeusz Pawlikowski wraz z kolegami zgłosił się ochotniczo do wojska WRK w Włocławku, ale z powodu niedoboru wagi i nie ukończonych 16 lat został skierowany do kompanii wartowniczej na terenie Łodzi. Po demobilizacji we wrześniu 1920 r. i długotrwałej chorobie (tyfus brzuszny nawracający), Tadeusz Pawlikowski musi repetować 5 klasę gimnazjalną. W końcu listopada 1920 roku Tadeusz Pawlikowski jest inicjatorem założenia XV Drużyny Harcerskiej im. Andrzeja Małkowskiego, w skład której wchodziłi przeważnie chłopcy z rodzin robotniczych. Drużyna ta posiadała nawet własny lokal mieszczący się przy ul. Gdańskiej 29, a składający się z 2 izb. Po repetowaniu 5 klasy już bez żadnych przeszkód przeszły lata nauki w klasach 6, 7 i 8.

Ojciec Jego miał jednak żal o to repetowanie, co odbiło się nawet na ich wzajemnych stosunkach. Poza nauką szkolną, Tadeusz Pawlikowski zajmował się specjalnie historią i chociaż był w dziedzinie historii samoukiem, mógłby być z powodzeniem nauczycielem historii w szkole średniej.

W maju 1925 r. Tadeusz Pawlikowski uzyskał maturę już w sławnym Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika, „w dość późnym wieku”, ale przyczyniła się przeciw do tego wojna i związana z nią przerwa w nauce oraz długotrwała choroba. Po maturze, Tadeusz Pawlikowski złożył podanie o przyjęcie na Wydział Lekarski Uniwersytetu w Poznaniu, ale nie został przyjęty, obowiązywał konkurs matur. Wydział Lekar-

ski Uniwersytetu w Poznaniu na 120 miejsc przyjął na I rok 80 kandydatów z Poznańskiego, z Pomorza oraz Śląska i tylko 40 miejsc pozostało dla kandydatów z innych części Polski. Zapisał się przeto na Wydział Filozoficzny — kierunek biologiczny i jako pierwszy na tzw. liście rezerwowej, dostał zezwolenie dziekana na uczęszczanie na wykłady i ćwiczenia z medycyny. W styczniu 1926 r. zwolniło się jedno miejsce i Tadeusz Pawlikowski stał się pełnoprawnym studentem I roku medycyny, który ukończył ze średnim wynikiem dobrym i wykazał, że decyzja dziekana prof. Antoniego Jurasza była słuszna.

Po ukończeniu II roku medycyny również ze średnim wynikiem dobrym, Tadeusz Pawlikowski kontynuuje swoje zainteresowania harcerskie w Akademickim Kole Harcerskim (AKH), które skupiało harcerzy z różnych lat studiów i z różnych wydziałów Uniwersytetu Poznańskiego. Na III roku studiów (1927/28), Tadeusz Pawlikowski rozpoczął pracę jako wolontariusz w Zakładzie Histologii i Embriologii (kierownik prof. Tadeusz Kurkiewicz) i w ten sposób stał się pracownikiem naukowym oraz nauczycielem akademickim, z przerwą okupacyjną, aż do końca życia. Pracując nadal w Zakładzie, rok jako wolontariusz i 3 lata na stanowisku zastępcy asystenta, Tadeusz Pawlikowski nie tylko ukończył studia medyczne w przewidzianym terminie, a także uczył na niektórych wykładach z prawa i historii (to pogłębione zamiłowanie do historii pozostało Mu do końca życia) dopełniając także swego humanistycznego wykształcenia, i po zdaniu ostatniego egzaminu dyplomowego w dniu 30 czerwca 1931 r. otrzymał dyplom doktora wszech nauk lekarskich. Od dnia 1 września 1931 roku, dr Tadeusz Pawlikowski awansował na stanowisko starszego asystenta i rozpoczął karierę naukową badaniami na temat rozwoju nadnercza u axolotla (amblystoma mexicanum). Mając zapewnione samodzielne podstawy materialne, dr Tadeusz Pawlikowski ożenił się dnia 27 grudnia 1931 r., w Święta Bożego Narodzenia, z Amelią Lewandowicz, studentką geografii Uniwersytetu Poznańskiego.

Pracując w Zakładzie Histologii i Embriologii, dr Tadeusz Pawlikowski rozpoczął zdobywanie specjalizacji pediatrycznej w Szpitalu św. Józefa w Poznaniu (dyrektor i naczelny lekarz Krysiewicz). W końcu sierpnia 1932 r., dr Tadeusz Pawlikowski został powołany do odbycia rocznej służby wojskowej (nie zaliczono Mu krótkotrwałej służby wojskowej w 1920 r.) w Szkole Podchorążych Sanitarnych Rezerwy Centrum Wyszokolenia Sanitarnego w Warszawie. Po zwolnieniu ze służby wojskowej, dr Tadeusz Pawlikowski ponownie, od 1 października 1933 r., objął stanowisko starszego asystenta w Zakładzie Histologii i Embriologii, a jednocześnie odbywał dalszy ciąg specjalizacji pediatrycznej pod kierunkiem prof. prof. Karola Jonschera i Janusza Zeylanda oraz dr Tadeusza Skolimowskiego. Dnia 31 grudnia 1933 r., dr Tadeuszowi Pawlikowskiemu urodził się syn Marek, obecnie profesor zwyczajny endokrynologii i rektor Akademii Medycznej w Łodzi. W Zakładzie Histologii i Embriologii, dr Tadeusz Pawlikowski kontynuował badania porównawcze nad tkanką chromochłonną nadnerczy kręgowców. Głównym osiągnięciem tych badań, cytowanej w piśmiennictwie zagranicznym, było stwierdzenie obecności u wszystkich ssaków dwóch rodzajów komórek w tkance chromochłonnej, jasnych i ciemnych oraz całego szeregu dodatkowych tworów morfologicznych (ziarni-

stości, kul hialinowych itp.). Na podstawie monografii „Z badań nad tkanką chromochłonną adrenalinoogenną nadnerczy kręgowców” (stron 129, 11 tablic z mikro-fotografiami), wydanej przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (prace Komisji Lekarskiej), dr Tadeusz Pawlikowski habilitował się w końcu 1938 r. Miał ukończone 34 lata i był najmłodszym docentem w Polsce. Mimo wielu obowiązków naukowych i dydaktycznych, przed i po habilitacji, potrafi znaleźć czas na pracę w Ośrodku Zdrowia dla Studentów Państwowej Wyższej Szkoły Budowy Maszyn i Elektrotechniki w Poznaniu i na dokończenie specjalizacji w dziedzinie pediatrii. Dla doc. Tadeusza Pawlikowskiego zarysowała się pewna szansa powrotu do Łodzi do mającej powstać uczelni lekarskiej.

Starania o utworzenie w Łodzi własnej akademii medycznej podjęto w 1864 r., po upadku Powstania Styczniowego, ale to nie miało żadnych szans powodzenia. Pewne nadzieje pojawiały się w 1928 r., kiedy to powstał w Łodzi Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej. Nie udało się, niestety, przy nim powołać wydziału lekarskiego. Dopiero w 1936 r., z inicjatywy grupy wybitnych lekarzy łódzkich, z prof. Wincentym Tomaszewiczem na czele, powołano społeczne stowarzyszenie pn. „Organizacja Wyższej Uczelni Lekarskiej w Łodzi”. Miała to być w projekcie tzw. Łódzka Wyższa Szkoła Medyczna, filia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu w Poznaniu.

Nie wszyscy profesorowie Uniwersytetu w Poznaniu popierali ten projekt. Doc. Tadeusz Pawlikowski, od r. ak. 1938/39, wspólnie z prof. prof. Stefanem Różyckim (anatom prawidłowy) i Tadeuszem Kurkiewiczem (histolog i embriolog), Karolem Jonscherem (pediatra), był jednym z najaktywniejszych członków stowarzyszenia i miał objąć Katedrę Histologii i Embriologii.

Energiczne działania przygotowawcze oraz zgoda władz na dotację w wysokości 2 mln zł w r. ak. 1939/40 dawały duże gwarancje, że z początkiem października 1940 r. nastąpi inauguracja I roku akademickiego i rozpoczną studia w Łódzkiej Wyższej Szkole Medycznej pierwsi studenci. Potrzeby w zakresie ochrony zdrowia w tym okresie były w Łodzi ogromne. Wstarczy wspomnieć, że miała ona 2-krotnie niższy wskaźnik liczby lekarzy w stosunku do liczby ludności niż Warszawa, a stan zdrowia łódzian był wręcz alarmujący. Stąd ogromne oczekiwania społeczne, jakie łączono z mającą powstać uczelnią lekarską. Rozpoczęto również zbiórkę funduszków. Bazą kliniczną miały być wydzielone łóżka w szpitalach, głównie w szpitalu Ubezpieczalni Społecznej (obecnie Państwowy Szpital Kliniczny nr 1 im. Norberta Barlickiego). Niestety, tragiczny dla Polski wybuch II Wojny Światowej przekreślił te plany i nadzieje.

Dnia 24 sierpnia 1939 r., doc. Tadeusz Pawlikowski został zmobilizowany jako porucznik-lekarz do 57 pułku piechoty im. Karola II króla Rumunii (dowódca pułku ppłk. dypl. Tomasz Kazimierz Rybotycki, naczelny lekarz pułku mjr dr Jerzy Saciuk), w Poznaniu jako lekarz III, a potem II batalionu (dowódca mjr Karol Wieczorek). 57 pp wchodził w skład 14 dywizji piechoty (dowódca gen. bryg. Franciszek Wład Armii „Poznań” (dowódca gen. dyw. Tadeusz Kutrzeba). Porucznik-lekarz Tadeusz Pawlikowski wziął udział w dniach od 9—12 września 1939 r. w Bitwie nad Bzurą, a następnie podczas przebijania się do Warszawy, dostał się 19 września wraz z całą kompanią sanitarną do niewoli.

Następnie został skierowany do szpitala rannych polskich jeńców do Zychlina do fabryki silników elektrycznych Brown-Boveri. Leczył rannych w szpitalu jenieckim aż do dnia 7 listopada 1939 r. tj. do czasu jego likwidacji. Z kolei zostaje przewieziony do Łodzi do Kriegsgefangenenlager „Rosenblatt” i 1 grudnia 1939 r. zwolniony z grupą lekarzy-jeńców. Zdecydował się nie wracać do Poznania, miejsca stałego pobytu przed wybuchem wojny, tym bardziej że Jego żona z synkiem wrócili z tułaczki ze Lwowa i zamieszkali w Łodzi u rodziców doc. Tadeusza Pawlikowskiego. Wobec dramatycznego braku lekarzy w Łodzi, doc. Tadeusz Pawlikowski zatrudnił się jako lekarz domowy okupacyjnej Kranken-Kasse w charakterze pediatri i endokrynologa.

Okupacyjny okres pracy lekarskiej doc. Tadeusza Pawlikowskiego to bardzo piękna karta Jego życiorysu, niestety, nie w pełni znana i opracowana. Sam zainteresowany napisał: „W ten sposób zaczęła się moja kariera lekarza-praktyka, a właściwie nieustanny, trwający całą wojnę dyżur”. „Lata wojny to napewno karta słaba, lecz, sądzę dobrze rozegrana” (5). W okresie okupacji hitlerowskiej sprawy powołania wyższej uczelni medycznej w Łodzi podjęła w latach 1942/43 działająca w konspiracji „Komisja d.s. Organizacji Szkolnictwa Wyższego w Łodzi”, która postuluwała utworzenie wielowydziałowego uniwersytetu po skończonej wojnie. Komisja ta działała jako jedna z cywilnych komórek organizacyjnych Delegatury Rządu Londyńskiego na Kraj. Jego przewodniczącym został wyznaczony prof. Bolesław Wilanowski (prawnik) z Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie, sekretarzem i organizatorem wydziałów medycznych — doc. Tadeusz Pawlikowski, członkiem — adw. Henryk Kurnatowski, w którego mieszkaniu odbywały się tajne zebrania Komisji. Komisja ta zajmowała się m.in. typowaniem budynków, mających być po wojnie siedzibą placówek uniwersyteckich oraz ludzi dla obsady klinik i medycznych zakładów teoretycznych. W 1943 r. działalność Komisji została znacznie ograniczona w związku z wyjazdem do Piotrkowa Tryb. prof. Bolesława Wilanowskiego, któremu groziło aresztowanie. Mimo nieobecności w Łodzi, prof. Wilanowski kontynuował prace związane z utworzeniem uniwersytetu w Łodzi. We wrześniu 1943 r. w wyniku innej jeszcze niebezpieczniejszej działalności politycznej, (przynależność do cywilnych konspiracyjnych władz województwa łódzkiego) mec. Kurnatowski został aresztowany i zesłany do Oświęcimia, a następnie jego żona Halina — lekarz dentysta oraz jej siostra i matka. Żona mec. Kurnatowskiego i jej siostra zostały zamordowane w Oświęcimiu. Trzeba przy tym dodać, że nie były to jedyne osoby, które oddały życie i były represjonowane przez okupanta za działania zmierzające do powołania w Łodzi wyższej uczelni.

Komitet ten działał do wiosny 1944 r. — do fali masowych aresztowań członków AK w Łodzi.

Poza wykonywaniem obowiązków lekarza-pediatri, wobec zakazu przyjmowania obłożnie chorych polskich dzieci do niemieckich szpitali, doc. Pawlikowski był inicjatorem domowej pomocy lekarskiej na warunkach szpitalnych. Polegała ona na odbywaniu wizyt w domach ciężko chorych dzieci, jeden lub dwa razy dziennie, wykonywaniu drobnych zabiegów na miejscu, dostarczaniu leków, żywności lub pieniędzy. Doc. Pawlikowski czynnie pracował, w pełnej niebezpieczeństwach i odpowiedzialności Konspiracyjnym Komitecie Po-

mocy Materialno-Lekarskiej w obozie dla wysiedleńców w Fabryce Glicksmana przy ul. Łąkowej 3/5 (obecnie Zakłady Doskonalenia Zawodowego). Uczestniczył również w działalności konspiracyjnego komitetu pomocy dla rodzin polskich, których główni żywicieli byli w niewoli, więzieniach i obozach koncentracyjnych lub ukrywali się przed aresztowaniem. W tragicznych latach okupacji doc. Pawlikowski, jako lekarz-pediatra, był jednym z nielicznych łódzkich lekarzy, którzy mogli naocznie przekonać się o losie polskich dzieci więzionych w nieludzkich warunkach w obozie koncentracyjnym dla dzieci w Łodzi przy ul. Przemysłowej (Polenjugendverwahrlager der Sicherbeitzpolizei in Litzmannstadt). W tym obozie, na prośbę lekarza obozu, dr Leona Urbańskiego, konsultował m.in. ciężko chorą, jedną z dwóch, paroletnią córkę dr Franciszka Witaszka z Poznania, którym ojca ścięto toporem za działalność konspiracyjną, matkę zesłano do obozu koncentracyjnego.

Należy tu jeszcze raz z naciskiem podkreślić, że ten piękny okres działalności okupacyjnej doc. Tadeusza Pawlikowskiego jest jednak za mało spopularyzowany. Nie sposób wyliczyć wszystkich zasług, działań, nie da się wyliczyć polskich dzieci, którym przynosił pomoc w chorobie i uratował od śmierci.

Po wyzwoleniu Łodzi, w dniu 19 stycznia 1945 r., wznowiono natychmiast przygotowania zmierzające do utworzenia Uniwersytetu Łódzkiego z prof. Bolesławem Wilanowskim, już jako Delegatem Rządu „Lubelskiego” i in. Mimo, że toczyła się jeszcze wojna, mimo, że Uniwersytet nie był jeszcze formalnie utworzony, powołano pierwszy Tymczasowy Dziekanat Wydziału Lekarskiego. W skład jego weszli: prof. dr Wincenty Tomaszewicz (chirurg, dziekan), prof. dr Franciszek Zwierzchowski (stomatolog) i doc. dr Tadeusz Pawlikowski. W miesiąc później skład ten poszerzył się o prof., prof. Jerzego Jakubowskiego, Feliksa Przesmyckiego, Ernesta Syma, dr dr Tadeusza Wasilewskiego i Juliana Żukowskiego.

W końcu marca 1945 r., Minister Oświaty Czesław Wycech powołał już oficjalnie Komitet Organizacyjny Wydziału Lekarskiego w składzie: prof., prof. Jakubowski, Przesmycki, Sym i Tomaszewicz (przewodniczący), ale nie widzimy już nazwiska doc. Pawlikowskiego. W wyniku błahego zdarzenia w 1932 r. w Szkole Podchorążych Sanitarnych Rezerwy CWSan. w Warszawie, w którym ówczesny pchr. dr Tadeusz Pawlikowski nie brał bezpośrednio udziału, po 13 latach, po wojnie, przylepiono Mu, niesłusznie, etykietkę antysemitów. W Łodzi doc. Tadeusz Pawlikowski, w wyniku powojennych „układów”, został pominięty w obsadzaniu katedr. Skrzywdzono, bez wyjaśnień, człowieka, który od 1938 r., przez okupację i po wyzwoleniu poświęcił tyle serca i umiejętności na rzecz realizacji idei wyższej uczelni lekarskiej w Łodzi.

Dnia 25 maja 1945 r. został wydany Akt Krecyjny Uniwersytetu Łódzkiego, podczas, gdy Wydział Lekarski działał już oficjalnie od dnia 15 maja, a nieoficjalnie od 15 marca. Pierwszym rektorem Uniwersytetu został prof. dr Tadeusz Kotarbiński (filozof i humanista), prorektorem d.s. Wydziału Lekarskiego — prof. dr Zygmunt Szymanowski (mikrobiolog). Pierwszym dziekanem Wydziału Lekarskiego mianowano prof. dr Wincentego Tomaszewicza (chirurg), a prodziekanem prof. dr Janusza Sobańskiego (okulistą), z kolei kierownikiem Z-du Histologii i Embriologii doc. dr Stefana Bagińskiego (histolog z Uniwer-

sytu tu Stefana Batorego w Wilnie), a kierownikiem pierwszego w Polsce Zakładu Endokrynologii — prof. dr Artura Bera. W takich powstałych „układach”, doc. Tadeusz Pawlikowski nie miał żadnych szans na samodzielne objęcie Katedry Histologii i Embriologii, czy Katedry Endokrynologii. Należy z naciskiem podkreślić, że po zakończeniu II Wojny Światowej, doc. Tadeusz Pawlikowski miał zaledwie 40 lat, był w pełni sił fizycznych i duchowych, był po habilitacji w 1938 roku, a więc miał pełne kwalifikacje naukowe do objęcia samodzielnego kierownictwa katedry na Wydziale Lekarskim organizującego się Uniwersytetu Łódzkiego, a jednak został pominięty. Była to dla Niego wielka krzywda i ciężkie przeżycie. Mimo krzywdzącej decyzji, doc. Tadeusz Pawlikowski pozostał w Łodzi pełniąc funkcję lekarza pediatry i endokrynologa Ośrodka Zdrowia dla Pocztców Dyrekcji Pocht i Telegrafów w Łodzi dla pracowników pocztowych i ich rodzin z terenu Łodzi i województwa łódzkiego, oraz Ubezpieczalni Społecznej, a także przyjmując chorych prywatnie. Został wybrany przewodniczącym Sekcji Lekarzy Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia i położył wielkie zasługi dla utrzymania pozycji zawodu lekarza.

Dla utrzymania kontaktów z nauką, doc. T. Pawlikowski zgłosił i prowadził w r. ak. 1945/46 wykłady z budowy histologicznej układu nerwowego na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Poznaniu, dojeżdżając z Łodzi co 2 tygodnie. Była to dobra okazja zetknięcia się ze studującą młodzieżą medyczną i z jej profesorami. W roku akademickim 1946/47, doc. T. Pawlikowski prowadził w Poznaniu wykłady dla studentów II roku z histologii gruczolów dokrewnych, a dla studentów III—V roku z dziedziny endokrynologii klinicznej w Polsce. W roku akademickim 1947/48 wykłady miały tytuł: gruczoly o wydzielaniu dokrewnym.

W ciągu tych lat wylaniały się sprawy obsady przez doc. T. Pawlikowskiego Katedry Histologii i Embriologii w Warszawie, wykładów na stomatologii w Łodzi i w Lublinie wszystkie zakończone niepowodzeniem. Dopiero w marcu 1948 r. rozstrzygnęły się losy doc. T. Pawlikowskiego i została poważnie rozważona sprawa jego przejścia do nowoorganizującej się w Zabrz-Rokitnicy Śląskiej Akademii Medycznej, zwanej w tym czasie Akademią Medyczną w Bytomiu. W maju 1948 r. brał już udział w Komitecie Organizacyjnym, od 1 sierpnia 1948 r. objął stanowisko kierownika Katedry Histologii i Embriologii, początkowo, jako profesor kontraktowy, a od października tegoż roku jako mianowany profesor nadzwyczajny. Jednocześnie został powołany na stanowisko dziekana Wydziału Lekarskiego na lata 1948/49, 1949/50 i 1950/51. 11 lutego 1951 r. prof. T. Pawlikowski został „zdjęty” z funkcji dziekana w sposób ówczesnie stosowany.

W czasie Jego pracy w dziekanacie pojawił się nowo mianowany dziekan i poinformował, że rozpoczyna urzędowanie. Przyczyną „zdejścia” był znowu ten sam, sprzed 20 laty, drobny incydent w Szkole Podchorążych Sanitarnych Rezerwy CWSan w Warszawie, w wyniku którego Profesorowi przyklepiono etykietkę antysemita, oraz członka organizacji nacjonalistycznej w czasie wojny. Po wyjaśnieniach i udowodnieniu całego absurdu i bezzasadnego zarzutu „sprawę” załagodzono, ale Profesor do dziekanatu już nie powrócił. „Na wszelki wypadek” nie wysuwano Profesora do różnego rodzaju nagród i beneficjów (asygnaty na radia, samo-

chody). Tak więc prof. T. Pawlikowski osiągnął to, do czego dążył, ale nie bez wyrzeczeń. Tracił dobrą praktykę prywatną, wygodne mieszkanie, znajomych, środowisko, szedł na niższe pobory mimo że profesorskie. Co tydzień dojeżdżał do Łodzi na sobotę i niedzielę. Podróże te były męczące, szczególnie zimą, ale prof. T. Pawlikowski pragnął, aby syn Marek ukończył najlepsze I Liceum im. Mikołaja Kopernika w Łodzi.

Jesienią 1951 r. prof. T. Pawlikowski sprowadza rodzinę do Rokitnicy, gdzie Jego syn Marek rozpoczął studia lekarskie. 14 kwietnia 1953 r., prof. T. Pawlikowski otrzymał nominację na p.o. a 27 lipca 1953 r. na stanowisko prorektora d.s. nauki, które pełnił już z wyboru 17 października 1956 r. do 30 sierpnia 1957 r. Wcześniej jeszcze, w czerwcu 1956 roku, prof. T. Pawlikowski został mianowany profesorem zwyczajnym. Był to Jego duży sukces osobisty.

Dziesięcioletni okres pracy w Śląskiej Akademii Medycznej był w życiu Profesora okresem niezwykle owocnym, a zarazem niezwykle trudnym.

Owocnym, gdyż w tym okresie powstają Jego najważniejsze dzieła: *Histofizjologia gruczolów dokrewnych* (1951), I wydanie *Podręcznika histologii* (1954), jak również najcenniejsze oryginalne prace naukowe, m.in. dotyczące tkanki tłuszczowej brunatnej u człowieka, płodowej kory nadnerczy, układu tzw. komórek jasnych oraz krzemicy doświadczałnej.

Zarazem był to okres bardzo trudny. Pełniąc funkcję pierwszego dziekana Wydziału Lekarskiego, a następnie prorektora d.s. nauki, prof. T. Pawlikowski stanął przed zadaniem tworzenia od podstaw nie tylko Katedry Histologii i Embriologii, lecz całej Uczelni. Kierowany przez prof. T. Pawlikowskiego zespół Katedry Histologii i Embriologii był bardzo młody i niedoświadczony. Dość powiedzieć, że składał się w pierwszych latach niemal wyłącznie ze studentów medycyny. W pierwszym roku działalności Uczelni zajęcia odbywały się w ten sposób, że Profesor prowadził ćwiczenia z asystentami, a ci z kolei to, czego się dopiero nauczyli, przekazywali nieco młodszym swoim kolegom. Był to zarazem zespół znakomity, znaleźć bowiem można wśród ówczesnych asystentów-studentów wielu późniejszych wybitnych lekarzy-praktyków, jak i naukowców. Wymienić tu można nazwiska późniejszych profesorów: Jeremiego Czaplickiego, Józefa Jana Jonka, Tadeusza Niebroja, Kazimierza Zajusza i wielu innych (6).

Prof. Tadeusz Pawlikowski, mimo sukcesów w Śląskiej Akademii Medycznej w Zabrz-Rokitnicy, ale i kłopotów oraz drobnych przykrości, tęsknił do Łodzi. Na wiosnę 1957 r., prof. Artur Ber, kierownik Katedry Endokrynologii Akademii Medycznej w Łodzi, nosił się z zamiarem wyjazdu do Izraela. Tak więc zaważowało stanowisko kierownika Katedry, którą od dnia 1 września objął prof. T. Pawlikowski i na tym stanowisku pozostał do dnia 30 września 1975 r., do chwili przejścia na emeryturę.

Jeszcze w 1957 r., prof. T. Pawlikowski organizował przy Katedrze i Zakładzie Endokrynologii Pracownię Cytogenetyczną, określającą seks-chromatynę.

Pierwsze lata Jego pracy nie należały do łatwych. Zakład Endokrynologii mieścił się w ciasnym starym baraku przy ul. Nowotki 137. Profesor starał się o pomieszczenia po Szkole Pielęgniarskiej przy ul. Sterlinga 1/3 i już 15 grudnia 1965 r. Katedra przeniosła się do tego gmachu. W dniu 4 maja 1966 r. została otwarta, pierwsza w Polsce, Klinika Endokrynolo-

giczna z oddziałem dla dorosłych i dzieci oraz Poradnia Endokrynologiczna dla m. Łodzi i województwa.

Był promotorem 15 doktoratów i opiekunem 10 prac habilitacyjnych. Wielu z jego uczniów jest obecnie profesorami. Profesor inspirował swoich uczniów do podejmowania nowych, przyszłościowych kierunków badawczych, takich jak genetyka endokrynologiczna, neuroendokrynologiczna lub endokrynologia szyszynki.

Liczba prac naukowych prof. Pawlikowskiego wynosi 121 pozycji. Badania naukowe podjęte w okresie najwcześniejszym dotyczyły morfologii i czynności tkanki chromochłonnej ze szczególnym uwzględnieniem histofizjologii tkanki chromochłonnej części rdzennej nadnerczy ssaków. Wyniki tych badań opublikowane w latach trzydziestych zaowocowały rozprawą habilitacyjną, którą prof. Pawlikowski obronił w roku 1938. Prace z tego okresu były wielokrotnie cytowane w literaturze światowej przez wielkich znawców histologii nadnerczy. Zasadniczym osiągnięciem Profesora było opisanie dwóch rodzajów komórek w rdzeniu nadnerczy — jasnych i ciemnych. Na podstawie swych obserwacji wysunął przypuszczenie, że komórki rdzenia nadnerczy oprócz adrenaliny wydzielają także inną substancję lub substancje.

W okresie powojennym, w czasie pracy na Śląsku, prof. Pawlikowski kontynuował swoje badania zapoczątkowane przed wojną. W pracy pt. *Badania nad drugim hormonem części rdzennej nadnerczy* (Endokr. Pol." 1951, 2, 179) przedstawia dowody, że „tkanka adrenalna zawiera bliżej nieznaną substancję o wyraźnym działaniu przeciwadrenalinowym”.

Do zagadnienia tego wraca w końcu lat sześćdziesiątych (*Čas. lek. čes.* 1967, 106, 850) wnioskując na podstawie badań histochemicznych, że niekatecholaminowa wydzielina rdzenia nadnerczy ma charakter polipeptydowy. W istocie badania Hokfelda i innych autorów szwedzkich dowiodły, w kilkadziesiąt lat po pierwszych doniesieniach T. Pawlikowskiego, że rdzeń nadnerczy jest źródłem peptydowych hormonów z grupy tzw. peptydów opioidowych — endorfin i enkefalin. Profesor podjął także badania nad tzw. komórkami jasnymi. Był pierwszym, który opisał obecność komórek jasnych w obrębie nabłonka jamy ustnej oraz w nabłonku przelyku. Postulował także, że komórki jasne wykazują aktywność hormonalną oraz że czynność ich podlega wpływowi układu nerwowego autonomicznego. Poglądy Profesora przedstawione w jego cennej pracy z roku 1956 (*Post. Hig. Med. Dośw.* 1956, 10, 191) w znacznej mierze były zbliżone z późniejszą koncepcją tzw. układu APUD brytyjskiego badacza A. G. E. Pearse'a.

Kolejnym bardzo ważnym i szeroko cytowanym zagadnieniem, którym zajął się T. Pawlikowski, była tkanka tłuszczowa brunatna. Był pierwszym, który opisał nagromadzenie tej tkanki w pobliżu nadnerczy u człowieka i zwrócił uwagę na odmienne jej zachowanie się w zależności od płci (*Folia Morphol.* 1955, 6, 209).

Prace badawcze dotyczące aktywności hormonalnej tej tkanki, były kontynuowane przez jego uczniów, m.in. przez obecnego kierownika Kliniki Endokrynologii Centrum Zdrowia Dziecka — prof. dr Tomasza Rome-
ra.

Następnym tematem, który Profesor podjął w swych badaniach, było wyjaśnienie funkcji hormonalnej strefy płodowej nadnerczy, opisaną po raz pierwszy przez

Polaków — Stellę Starkel i Lesława Węgrzynowskiego w r. 1910.

W roku 1951 Profesor, udowodnił, że strefa płodowa przekształca się w pierwszych miesiącach życia pozapłodowego w tzw. warstwę graniczną zabudowaną głównie z tkanki łącznej, która zanika całkowicie pomiędzy pierwszym a drugim rokiem życia (*„Endokr. Pol.”* 1951, 2, 185).

Prof. T. Pawlikowski wniósł także wielkie zasługi do badań w zakresie endokrynologii klinicznej. Był twórcą bardzo dydaktycznego podziału zaburzeń cieleno-płciowych. Wspólnie z doc. dr Zdzisławem Reterskim opracował metodę leczenia zespołu niepełnej feminizacji oraz opisał kilka przypadków tego zespołu. Zwrócił uwagę na fakt, że niedobór czynnika androgenowego w II fazie rozwoju narządów płciowych jest jedną z przyczyn spodziectwa. Zwrócił uwagę na patomechanizm wnętrstwa oraz opracował sposób postępowania terapeutycznego w tej chorobie.

W dorobku prof. Pawlikowskiego 17 prac dotyczy historii medycyny w tym artykuł „Polska medycyna w czasie okupacji w Łodzi w latach 1940—1944” (*„Nowiny Lekarskie”* 1946, z. 12). Podkreśla się także ogólnie dużą wiedzę Profesora w historii medycyny „regionalnej, polskiej i powszechnej”. Zauważono również pozamedyczne zainteresowania, dotyczące głównie historii.

Wynikało to zapewne z faktu szczególnego umiłowania dziejów ojczystych, co było związane z głębokim poczuciem patriotyzmu, a zarazem wrażliwością humanistyczną. W zakresie dziejów ojczystych prof. T. Pawlikowski szczególnie interesował okres pierwszej Rzeczypospolitej, w tym ziem: kalskiej, sierdzkiej i łęczycyckiej. Nad historią Łodzi rolniczej prowadził badania archiwalne, które weryfikowały dotychczasowe ustalenia historiografii regionalnej, m.in. A. Zanda. Badania te dotyczyły również formowania Legionów na ziemi piotrkowskiej w r. 1915 oraz rodowodu własnej rodziny. W ostatnim przypadku dotyczyło to jakobina Józefa Pawlikowskiego (materiały opublikowane na łamach „Kwartalnika Historycznego” w 1970 i 1975 r.).

Był prof. Pawlikowski aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego i Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny.

Wykłady prof. Pawlikowskiego cieszyły się wielkim uznaniem i popularnością wśród lekarzy. Profesor miał niezwykle dar prowadzenia naukowych wykładów i łatwego kontaktu ze słuchaczami, i to nie tylko w zakresie własnej specjalności, ale w każdej pokrewnej dziedzinie medycyny. Głęboka wiedza, jasny i zwięzły sposób przedstawiania nawet zawiłych zagadnień medycznych jednały mu szacunek i sympatię słuchaczy. Dlatego też nie tylko endokrynolodzy, ale także ginekolodzy w kraju i za granicą znali Profesora Tadeusza Pawlikowskiego jako nowatora i znawcę nowych zagadnień. Bogate piśmiennictwo naukowe profesora świadczy o głębi przedstawionych zagadnień, a jego wystąpienia na zjazdach, sympozjach i konferencjach naukowych charakteryzują Go jako naukowca najwyższej klasy.

Nerw społeczny połączony z darem towarzyskim wyraził się u prof. Pawlikowskiego m.in. tym, iż związał się ze Stowarzyszeniem Wychowanków Gimnazjum i Liceum im. Kopernika w Łodzi, na którego czele stanął jako pierwszy prezes. Odbywały się w pewnych

latach (od 1959) dość często spotkania b. wychowanków. Profesora Pawlikowskiego nazwano Thedeo il Magnifico — Tadeusz Wspaniały. W roku 1984 uczczono w Akademii Medycznej w Łodzi specjalną uroczystością osiemdziesięciolecie profesora.

Prof. T. Pawlikowski pełnił liczne funkcje we władzach Akademii Medycznej w Łodzi. W latach 1965—1968 był dziekanem Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Stomatologicznym, a w latach 1968—1972 — rektorem. Jako rektor dokończył budowę gmachów Wydziału Farmacji, rozbudowy Ośrodka Naukowo-Badawczego, Zakładu Anestezjologii z Intensywną Terapią, wywalczył fundusze na Budowę Biblioteki Głównej oraz na Centrum Kliniczno-Dydaktyczne na 1200 łózek. Jako rektor poprowadził Inaugurację Roku Akademickiego 1970/71, który kończył 25-lecie Akademii Medycznej w Łodzi, wliczając okres 1945—1950 w ramach Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Łódzkiego. W czasie tej Inauguracji wręczono doktoraty honoris causa prof., prof. Tadeuszowi Kotarbińskiemu i Marianowi Stefanowskiemu. Promotorem doktoratu h. c. prof. Tadeusza Kotarbińskiego był prof. Tadeusz Pawlikowski.

Rezultaty całokształtu pracy Profesora spotkały się z wysokim uznaniem, czego dowodem były liczne nagrody, odznaczenia i tytuły m.in. nagroda naukowa I stopnia Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej, Nagroda Naukowa m. Łodzi (1972), Krzyż Komandorski i Krzyż Oficerski Polonia Restituta, Medal Komisji Edukacji Narodowej (1974) i szczególnie znaczące dla nauczyciela akademickiego: Tytuł Honorowy Zasłużony Nauczyciel PRL, Złota Odznaka Studenckiego Towarzystwa Naukowego przy Śląskiej Akademii Medycznej w Zabrze-Rokitnicy i Akademii Medycznej w Łodzi, doktoraty honoris causa obu Akademii (1973, 1975), członkostwo honorowe Towarzystwa Lekarzy Czechosłowackich im. J. E. Purkyněgo i Międzynarodowego Towarzystwa Endokrynologicznego. W latach 1975—1982 był przewodniczącym Wydziału Nauk Medycznych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego.

Jeszcze w okresie swojej aktywnej pracy, przed przejściem na emeryturę doczekał się Profesor przełomowego momentu dla placówki naukowej, którą przez 18 lat kierował, a mianowicie przekształcenia, w dniu 15 marca 1975 r. przez Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej prof. Mariana Sliwińskiego, Katedry Endokrynologicznej w Instytut Endokrynologii, podnosząc w ten sposób rangę instytucji.

Pod koniec życia, Profesor podsumował swoje całe życie (5). „Miałem w swym ręku pięć kart czasu. Nie wszystkie karty były dobre. Naprawdę dobrą kartą

było dzieciństwo. Średnią kartą czasu był okres studiów. Mogłem go lepiej spożytkować. Lata wojny to napewno karta słaba lecz, sędzę, dobrze rozegrana. Mocną kartą był okres organizacyjny w Śl. Akademii Medycznej i w Łodzi. Trzymam w ręku ostatnią kartę czasu”.

Niestety, już nie. Profesor Tadeusz Pawlikowski zmarł, jak to już wcześniej zaznaczyłem, dnia 19 kwietnia 1985 r. w Łodzi i tam został pochowany. Zmarł w wieku ponad 80 lat, ale był w pełni sił twórczych. Do ostatnich chwil życia aktywnie uczestniczył w życiu społecznym i pracach Instytutu Endokrynologii, w którym był członkiem Rady Naukowej.

Z okazji 5-lecia śmierci Profesora Tadeusza Pawlikowskiego, w dniu 12 kwietnia 1990 r. Polskie Towarzystwo Endokrynologiczne zorganizowało uroczystą akademię, a sala wykładowa Instytutu Endokrynologii Akademii Medycznej w Łodzi, przy ul. Sterlinga 1/3, została nazwana Jego imieniem.

Jest rzeczą zadziwiającą i wartą podkreślenia, że Profesor przez całe lata interesował się Ziemią Łęczycką, pomagał Szkole Podstawowej w Mikołajewie, gdzie się urodził, ale przecież opuścił w wieku 3 lat. Przekazał w darze kilkaset książek dla biblioteki szkolnej i liczne mapy do nauki geografii i historii (3). Towarzystwo Miłośników Ziemi Łęczyckiej w Łęczycy planuje wmurowanie stosownej tablicy pamiątkowej w mury tej szkoły, która istnieje do dziś.

Profesor Tadeusz Pawlikowski cieszył się wielkim autorytetem wśród pracowników nauki, lekarzy, chorych i studentów oraz swoich ziomek.

BIBLIOGRAFIA

- 1) Gałamon T., *W 100-lecie urodzin, Prof. dr hab. F. K. Skupieński (1888—1962)*, «Notatki Płockie» 1988 nr 3, s. 37-39.
- 2) Gałamon T., *Prof. dr T. Pawlikowski*, «Ziemia Łęczycka» 1959, nr 8.
- 3) Gałamon T., *Piękny czyn łódzkiego naukowca*, «Ziemia Łęczycka» 1966, nr 14.
- 4) Gałamon T., *Tadeusz Pawlikowski lekarz, uczonec, działacz społeczny*. (odczyt w Towarzystwie Miłośników Ziemi Łęczyckiej w Łęczycy w dniu 26 lutego 1989r).
- 5) Pawlikowski T. E., *Pamiętniki naukowca*, (mps). Ciechocinek — Łódź 1975 r.
- 6) Starnawski J., *Tadeusz Pawlikowski (1904-1985)*. Materiały z sesji naukowej, 21 kwietnia 1986 r. Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Sprawozdania z czynności i posiedzeń naukowych. 1989, R. XLIII, nr 5, s. 1-10.